

KIYASA MUHALEFET: ŞAİRLERİN ARUZ TASARRUFLARINA MUKAYESELİ BİR BAKIŞ

AN OPPOSITION TO GRAMMATICAL RULE: POET'S COMPARATIVE OVERVIEW OF ARABIC PARASODY SAVINGS

Mesut Bayram DÜZENLİ*

Öz

Klasik Türk şiirini incelediğimizde şairlerin, Türkçeyi aruz veznine tatbikleri esnasında yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle kelimelerin yapısını değiştirmek gibi bazı uygulamalara/tasarruflara başvurduklarını görüyoruz. Bu tür uygulamaların, aruz ilmi dışında, fesâhat ilmiyle de yakın ilgisi bulunmaktadır. Zira fesâhatin şartlarından biri de “kıyâsa uygunluk”, yani şiiri oluşturan kelimelerin yapısının dilbilgisi kurallarına uygun olmasıdır. Bu bakımdan belâğatin ilk şartı olan fesâhat açısından şiirin değerlendirilmemesi, şiir-vezin münasebetine dair yapılacak incelemeyi muhtemelen noksan bırakacaktır. Diğer taraftan şairlerin aruzla ilgili uygulamalarını göz önüne aldığımızda, “zihâf, imâle, med, tahfif, kasr, ünlü düşmesi” gibi kavramların, şiir-vezin ilişkisini değerlendirmede yeterli olmadığı da âşikârdır.

Çalışmamızda Osmanlı belâğatinin temelini oluşturan *Miftâhu'l-Ulûm* ve *Telhîsü'l-Miftâh* adlı meşhur kitaplardan başlayarak Anadolu sahasında belâgate dair yazılmış önemli eserleri taradık. Böylece belâgatçilerin, şairlerin aruz tasarruflarına yönelik yaklaşımlarını ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca vezinle ilgili az önce saydıklarımızın dışında, Tanzimat dönemi belâgat kitaplarında kullanılmaya başlayan pek çok kavrama daha rastladık. Bu kavramların şiir-vezin ilişkisinin incelenmesinde göz önünde bulundurulmasının, bundan sonraki araştırmalar için son derece yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: aruz ölçüsü, belâgat kitapları, fesâhat, kıyâsa muhâlefet, aruz tasarrufları

Abstract

When we study Classical Turkish Poetry, we see that poets may experience some difficulties while they are trying to adapt Turkish into Arabic prosody, therefore they apply some savings like changing the structure of words. Such kinds of applications are closely interested with both science of Fesâhat and Prosody. Because one of the rules of Fesâhat is being compatible with grammar rules which means the structure of words that make up poem should be correct in terms of grammar. In this regard, poems not being evaluated in terms of Rhetoric, which is the first rule of Fesâhat, will probably cause inefficiency in the study of relation between poem and rhythm. On the other hand, when we consider poet's applications related with prosody, it is obvious that some concepts like zihâf, imâle, med, tahfif, kasr and hapology are not enough to evaluate relation between poem and rhythm.

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul / Türkiye, mesutbayramduzenli@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-3479-8244.

In our study, we scan some important works of rhetoric written in Anatolia Region, by starting from the famous books named *Miftâhu'l-Ulûm* and *Telhîsü'l-Miftâh* which form the basis of Ottoman rhetoric. Thus, we have tried to reveal some approaches of rhetoricians towards Arabic prosody savings. And also, apart from rhythm's concepts above, we encountered with many new terms which were used in rhetoric books of Tanzimat Era. We consider that while studying poem-rhythm relation, usage of those new terms will be extremely useful in subsequent researches.

Keywords: Arabic prosody, rhetorical books, fesâhat, an opposition to grammatical rule, Arabic prosody savings

Giriş

Divan şiirinin zirve şahsiyetlerinden Fuzûlî (öl. 1556), *Hadîkatu's-Suedâ* adlı eserinin mukaddimesinde, Türkçe bir maktel yazmanın zorluğuyla ilgili olarak, "... ibâret-i Türkîde beyân-ı vekâyi' düşvârdur zîrâ ekser-i elfâzı rekîk ve ibârâtı nâ-hemvârdur ..."1 diyerek Türkçenin düzgün ve âhenkli bir dil olmadığından yakınıdır. 16. yy. şairi Fuzûlî'nin bu yakınmasının sebebi, uzun ünlüleri bulunmayan Türk dilinin aruz veznine tatbik edilmesinde yaşanan zorluklardır. Türkçeye, Arapça ve Farsça kelimelerin ve dilbilgisi kurallarının dâhil edilmesi ve dilin bu kelimelerle yoğrulması ve işlenmesiyle ancak ilerleyen zamanlarda bu tür sıkıntı ve yakınmaların çoğunlukla ortadan kalktığı söylenebilir. Türkçenin işlenmiş bir dil hâline gelmesine kadar geçen süreçte aruz vezni, şairleri, kelimeleri zaman zaman farklı şekilde kullanmaya, ses değerlerini uzatma ve kısaltmaya mecbur etmiştir. Bilhassa ilk dönem şairlerinde, "aruz tasarrufu"2 olarak adlandırılan bu tür uygulamaların sıkça kullanıldığını görmekteyiz. Aruz tasarrufunu, "mısranın vezne uygun hâle gelmesi için kelimenin morfolojisinin değiştirilerek kullanılması" şeklinde tarif edilebiliriz. Bu bağlamda aruz tasarrufunun kapalı (uzun) hecenin açık (kısa) ve açık hecenin kapalı okunması, mısralardaki hece noksanlığının ve hece fazlalığının giderilmesi gibi dört temel hedefi bulunmaktadır.3

Şairlerin bu tür aruz tasarrufları, şiir incelemelerinde yalnızca aruz ilmi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Hâlbuki yukarıda tarif ettiğimiz aruz tasarrufunun, fesâhat ilmiyle de -biraz sonra açıklayacağımız üzere- yakından ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür uygulamalara, fesâhat ilminin penceresinden bakmakta yarar vardır. Bunun için öncelikle fesâhatin tanımı ve şartları üzerinde durulması gerekmektedir.

1 Şeyma Güngör, *Fuzulî'nin Hadîkatu's-Suadâ'sı (Tanıtılması, Değerlendirilmesi ve Metnin Edisyon Kritiği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1985, s. 26.

2 İsmâil Hakkı Aksoyak, "Osmanlı Şairlerinin 'Aruz Tasarrufları' ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/6, (2008), s. 396.

3 Aruz tasarrufu, Arap edebiyatında "zarûrât-ı şîriyye, zarâir-i şîriyye, cevâvât-ı şîriyye, icâzât-ı şîriyye" gibi isimlerle anılmaktadır. Arap belâğatçileri arasında, şiirde vezin ve kafiye gibi zaruretlere sebebiyle kelimenin yapısına müdahale edilmesi konusunda birlik yoktur. Bazı âlimler, zaruret hâlinde kural dışına çıkılabileceğini savunurken bazıları da her ne surette olursa olsun kelimenin yapısının bozulmasına cevaz vermez, bunu hata ve galat olarak değerlendirir. Zaruret ise güzel ve çirkin diye iki grupta değerlendirilmiştir. Yaygın olan ve zihnin kendisinden ürmediği zaruretlere güzel, aksi ise çirkin kabul edilmiştir. M. Faruk Toprak, "Zarûrât-ı Şîriyye", *DİA*, C 44, (2013), s. 138-140.

1. Fesâhat

Fesâhat, sözlükte “açık seçik olma, havanın açık ve berrak olması, sütün yüzünü kaplayan köpükten arınıp saf ve halis olması” manalarına gelir. Bundan hareketle sözün kusurlardan arınmış olmasına fesâhat, böyle söze veya onu söyleyene de fasîh denilmiştir. Fesâhat önceleri belâgat, beyân ve berâat kelimeleriyle eş anlamlı olarak “güzel ve etkili söz” manasında kullanılırken daha sonra lafız güzelliğine fesâhat, mana güzelliğine belâgat, berâat ve beyân denilmeye başlanmıştır. Bir sözün fasîh sayılabilmesi için fesâhate engel olan kusurları taşımaması gerekir. Bu kusurlar lafza (kelime) ve manaya (kelâm) ait olmak üzere ikiye ayrılır.⁴

2. Fesâhatin Şartları

Çalışmamızla alakalı olan lafızda/kelimede fesâhat, klasik belâgat kitaplarında üç şarta bağlanmıştır.⁵ Bu şartlar şunlardır:

- Tenâfür-i Hurûf: Benzer seslerin bir arada kullanılmasından kaynaklanan uyumsuzluk.
- Garâbet: Sık kullanılmayan, manası açık olmayan, kullanımdan düşmüş kelimelerin kullanılması.
- Kıyâsa⁶ Muhâlefet: Kelimenin kural dışı yapılmış olması.

Kelimede fesâhat şartlarından olan kıyâsa muhâlefet, yazımızın başlığında da geçtiği üzere, şairlerin aruz tasarruflarıyla doğrudan alakalıdır. Aruz tasarrufu çerçevesinde kelimelerin yapılarına yönelik müdahaleler, kıyâsa muhâlefete sebep olmaktadır. Bu ise kelimenin alışılmış telaffuzunun değişmesi, yeni telaffuzun kulağa hoş gelmeyecek şekilde kullanılması (kulağı tırmalaması) demektir.

3. Belâgat Kitaplarında Kıyâsa Muhâlefet Bahsi

Bilindiği üzere, Osmanlı medreselerinde Tanzimat dönemine gelinceye kadar, belâgat ilmi çerçevesinde Arapça telif edilmiş Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (öl. 1229)’nin *Miftâhu’l-Ulûm*’u, bu eserin muhtasarı olan Hâtib el-Kazvîni (öl. 1338)’nin *Telhîsü’l-Miftâh*’ı, Sâdeddin Teftazânî (öl. 1390)’nin *Mutavvel* ve *Muhtasaru’l-Mutavvel*’i ve bu eserlerle ilgili tercüme, şerh ve hâşiyeler okutulmuştur. Fesâhat bahsi de bu tür kitapların çoğunda “meânî, beyân ve bedî” ilimlerine başlamadan önce mukaddime kısmı olarak yer almıştır. Bu sebeple fesâhatin şartlarından olan “kıyâsa muhâlefet”in, Arap edebiyatı geleneğinde telif edilmiş eserlerde benzer şekilde ele

4 Mustafa Çuhadar, “Fesâhat”, *DİA*, C 12, (1995), s. 423.

5 R. Mahmûd Ekrem’in *Ta’lim-i Edebiyât*’ından sonra bu sayı artmıştır.

6 Arap dilcileri kıyâsı, “aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine ...) benzerinin hükmünü vermek” anlamında terim olarak kullanmışlardır. Semâ (dinleme, ağızdan derleme) ve kıyâs Arap gramerinin en önemli iki kaynağı olup nahiv kâidelerinin çoğu kıyâs yöntemiyle belirlenmiştir. Zülfikar Tüccar, “Kıyâs”, *DİA*, C 25, (2002), s. 539.

alındığını, verilen örneklerin birbirinin aynısı olduğunu, eserleri incelemeye geçmeden ifade etmekte fayda görüyoruz.

Tanzimat döneminde telif edilmiş Batı retoriği etkisindeki belâgat kitaplarında ise durum biraz daha farklıdır. Zira bu eserlerde fesâhat kavramı, farklı bölümler altında ve daha geniş bir çerçevede ele alınmış, dolayısıyla müelliflerin kıyâsa muhâlefete yaklaşımı gerek tanım ve gerekse verilen örnekler bakımından değişmiştir. “Bilhassa Süleymân Paşa (öl. 1892)’nın *Mebâni’l-İnşâ* adlı eseriyle dokuz asırlık bir gelenek kırılır ve Arapça, Farsça belâgat kitaplarının yanında Fransızca ‘rhétorique’ kitabı ve daha sonra diğer kitaplar yazarlara örneklik etmeye başlar.”⁷

Bu açıklamalardan sonra belâgat kitaplarında fesâhatin şartlarından olan kıyâsa muhâlefete ilgili açıklama ve örnekleri inceleyebiliriz.⁸

1. Sekkâkî (öl. 1229), *Miftâhu’l-Ulûm*

Belâgat ilmini zirveye taşıyan Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm* adlı eserinde, örnek göstermeden “Kelimenin fasîh olmasının şartlarından biri dil kurallarına uymasındır.” diyerek kıyâsa muhâlefete yüzeysel bir şekilde temas etmiştir.⁹

2. Hâtib el-Kazvîni (öl. 1338), *Telhîsü’l-Miftâh*

Kazvîni, fesâhatin şartlarından sayılan “kıyâsa muhâlefet” kavramını ilk kullanan belâgatçidir. Ancak müellif, *Telhîsü’l-Miftâh* adlı eserinde bu kavramın tanımını yapmadan “El-hamdu lillâhî’l-aliyyî’l-ecelel” örneğini vererek mısradaki geçen “el-ecelel / لَلْجَلَّالُ” kelimesinin dil kurallarına aykırı olduğunu, aslı “el-ecell / لَلْجَلَّالُ” olan kelimenin şeddinin çözülüp mısradaki şekliyle kullanılmasının kıyâsa muhâlefet olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Müellif, bunun şiir zarûriyeti sebebiyle bu şekilde kullanıldığını, dolayısıyla böyle bir kullanımın câiz olduğunu, ancak cevâzın kelimeyi fasîh kılamayacağını ayrıca belirtmiştir.¹¹

Kazvîni’nin fesâhat ilmine kazandırdığı “kıyâsa muhâlefet” kavramı ve verdiği örnek, -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- Osmanlı sahasında yazılmış geleneksel belâgat kitaplarında aynen tekrar edilmiştir.

7 Kazım Yetiş, “Belâgat”, *DİA*, C 5, (1992), s. 385.

8 Bu çalışmada adı geçen eserlerin dışında, kıyâsa muhâlefet kapsamında gözden geçirdiğimiz, ancak konu ile ilgili herhangi bir bilgi bulamadığımız diğer eserler şunlardır: *Arûz-ı Türkî Sanâyi-i Şi’riyye ve İlm-i Bedî* (Ali Cemâleddin), *Bahrü’l-Maârif* (Muslihiddin Mustafa Sürûri), *Câmiü’l-Fürs* (Şeyh İmâm Ahmed el-Bardahi), *Edebiyyât-ı Osmâniyye* (El-Hâc İbrâhim), *Fenn-i Bedî* (Mehmed Mihri), *Istulâhât-ı Edebiyye* (Muallim Nâci), *Istulâhâtü’l-Şi’riyye* (Müstakimzâde Süleymân Saâdeddin), *İlm-i Belâgat* (Mehmed Şükrü), *İlm-i Belâgat-La Rhétorique* (Münif Paşa), *Matlau’n-Nûr* (Vakânüvis Halil Nûri), *Miftâhü’t-Teşbih* (Muidi), *Mi’yârü’l-Kelâm* (Selim Sâbit), *Mugni’l-Küttâb* (Mehmed Nüzhet), *Muhtıra-ı Belâgat* (Ali Nazîmâ), *Osmanlı Edebiyyatı* (Menemenlizâde Mehmed Tâhir), *Risâle-i Mevlânâ Lutfî* (Mollâ Lutfî), *Teshilü’l-Aruz ve’l-Kavâfi ve’l-Bedâyi* (Ahmed Hamdî), *Zinetü’l-Kelâm* (Ali Nazîf), *Zübdetü’l-Beyân* (Mihalici Mustafa).

9 Aktaran Mohammed Ali Shareef, *el-Hâtib el-Kazvîni’nin Telhisü’l-Miftâh Eseri Işığında Klasik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnifi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2015, s. 128.

10 Aktaran Mohammed Ali Shareef, a.g.t., s. 128.

11 Aktaran Sedat Şensoy, “Hâtib el-Kazvîni’de Fesâhat ve Belâgat Kavramları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S 17, (2007), s. 31.

3. Ahmedî (öl. 1413), *Bedâyiü's-Sihr fî Sanâyiü's-Şi'r*

Ahmedî, kelimede fesâhatin “tenâfür, garâbet ve kıyâsa muhâlefet” şartları olduğunu söylemekle birlikte, bu kavramın tanımını yapmamıştır. “El-hamdu li'llâhi'l-aliyyi'l-ecl'” örneğini veren müellif, fesâhatin örnekte nasıl ihlâl edildiğini açıklamaz.¹²

4. Altıparmak Mehmed (öl. 1623), *Şerh-i Telhîs*

Mehmed Efendi yazdığı şerhte, Arap dili kurallarına aykırı olan kullanımın kıyâsa muhâlefet olduğunu söyler ve “El-hamdu li'llâhi'l-aliyyi'l-ecl'” örneğini verir.¹³

5. İsmâil Rusûhî Ankaravî (öl. 1630), *Miftâhu'l-Belâga Misbâhu'l-Fesâha*

Ankaravî, kıyâsa muhâlefetin, kelimenin Arap dilbilgisi kurallarına aykırı olarak kullanılması olduğunu söyler. Örnek olarak da “El-hamdu li'llâhi'l-aliyyi'l-ecl'” mısraını verir. Mısrada geçen “ecell” kelimesinin vezin ve kafiye sebebiyle “ecl'” olarak değiştirildiğini söyleyen müellif, kelimenin bu şekilde kullanılmasının fesâhat ihlâli olduğunu ifade eder. Müellif, Fars dilinde de “dal / -” ve “zel / -” harflerini birbirinden ayırmak hususunda geçmişte bir kural getirildiğini, bu kurala uymayan kelimelerde kıyâsa muhâlefet kusurunun oluşacağını söyler. Kurala göre, kelimedeki harfin “dal” veya “zel” olduğu karıştırılırsa, öncesindeki harfe bakılır. Öncesindeki harf sâkinse (harekesiz) ve illet harflerinden birini almamışsa “dal” harfi, diğer durumlarda ise “zel” harfidir.¹⁴

6. Abdülganî Gürânî (öl. ?), *Tercüme-i Dibâce-i Telhîs-i Miftâh*

Hayatı hakkında bir bilgi bulunmayan Gürânî'nin Telhîs tercümesi, 17.yy.ın ikinci yarısında istinsah edilmiştir. Eserde kıyâsa muhâlefet, kelimenin dilbilgisinde daha önce konulmuş kurallara aykırı olarak kullanılması şeklinde tanımlanır ve “El-hamdu li'llâhi'l-aliyyi'l-ecl'” örneği verilir.¹⁵

7. Abdünnâfi İffet (öl. 1890), *Mine'n-Nef'i'l-Muavvel Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* (bs. 1872/73)

Müellif, kıyâsa muhâlefetin kelimenin Arap dilinin incelenmesi ve araştırılması sonucu ortaya konmuş kurallara aykırı olarak kullanılması sonucu oluştuğunu söyler. Ancak müellifin, aruz vezni kaynaklı dilbilgisi kurallarına aykırı kullanımlara yönelik verdiği bir örnek yoktur.¹⁶

8. Süleymân Hüsni Paşa (öl. 1892), *Mebâni'l-İnşâ* (1872/73)

Eserde, müfrette (kelimede) fesâhatin sağlanması için o müfredin tenâfür-i hurûftan, garâbetten ve kıyâstan uzak olması gerektiği söylenir. Ancak bunlarla ilgili herhangi bir açıklama yapılmaz ve örnek verilmez.¹⁷

12 Aktaran Ali Temizel, *Ahmedî'nin Farsça Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2002, s. 58.

13 Aktaran Atabey Kılıç, *Üskübî'nin Şerh-i Telhîsi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 1991, s. 46.

14 İ. Rusûhî Ankaravî, *Miftâhu'l-Belâga Misbâhu'l-Fesâha*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1284, s. 41-42.

15 Aktaran Ahmet Akdağ, “Abdülganî Gürânî ve Tercüme-i Dibâce-i Telhîs-i Miftâh Adlı Eseri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15/1, (2015), s. 332.

16 Abdünnâfi İffet, *Mine'n-Nef'i'l-Muavvel Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, C I, Bosna 1289, s. 37.

17 Süleymân Hüsni Paşa, *Mebâni'l-İnşâ*, C I, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1289, s. 72.

9. Ahmed Hamdî Şîrvânî (öl. 1889), *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî* (bs. 1876/77)

Şîrvânî, kıyâsa muhâlefetin, kelimenin dildeki sarf ve nahiv kurallarına aykırı kullanılması olduğunu ifade eder. Ancak müellif, aruzla ilgili herhangi bir örnek vermez.¹⁸

10. Ahmed Cevdet Paşa (öl. 1895), *Belâgat-ı Osmâniyye* (bs. 1880/81)

Cevdet Paşa, belâgat türünde yazdığı meşhur eserinde kıyâsa muhâlefeti, kelimenin Osmanlı dili kurallarına ve lisan ehlinin kullanımına aykırı olması şeklinde tarif eder. Müellifin bu tanımında önceki tanımlardan farklı olarak ilk defa “Osmanlı dili kuralları” ifadesinin kullanıldığını görüyoruz.¹⁹ Ancak bu ifade, Türkçe kelimelere getirilen eklerin kurala aykırı olmasıyla (*geldik, yazdik, uygunsüzlük* vb.) ve Arapça kelimelerin, Osmanlıca üslubu üzerine çekimlenmesinde yapılan yanlışlıklarla ilgilidir. Dolayısıyla kıyâsa muhâlefetin, Arap dili ve belâgatinden kurtulup Osmanlı dili ve edebiyatını mihver alacak şekilde henüz tanımlanmadığını söyleyebiliriz. Eserde kıyâsa muhâlefetle ilgili verilen örnek kelimelerin, vezin mecburiyetiyle ilgisi olmadığı için burada zikretme ihtiyacını duymuyoruz.

11. El-Hâc İbrâhim (öl. 1889), *Hadikatü'l-Beyân* (bs. 1880/81)

19. yy.ın geleneği devam ettiren belâgatçilerinden Hacı İbrâhim, eserinde kıyâsa muhâlefetin sarf ilminin kurallarına aykırı bir şekilde kelimenin telaffuz edilmesi olduğunu söyler. Bununla ilgili, “El-hamdu li'llâhi'l-aliyyi'l-ecele” mısraını örnek olarak verir. Kurallara uygun olanın lam harflerinin birbirine katılmasıyla “ecell” olmasıdır, der.²⁰

12. Recâizâde Mahmûd Ekrem (öl. 1914), *Ta'lim-i Edebiyât* (bs. 1881/82)

Ta'lim-i Edebiyât, belâgat konusunda getirdiği yenilikler bakımından, gerek kendi döneminde ve gerekse kendinden sonraki dönemde yazılmış eserleri oldukça etkilemiştir. Eserin fesâhat konusuna yaklaşımı da geleneksel belâgat kitaplarından farklıdır. Öncelikle *Ta'lim-i Edebiyât*'ta “kıyâsa muhâlefet” isimli bir bölüm yer almaz. Bunun yerine kelimelerin yapısında meydana gelen değişiklikler, “Üslûb” bahsinde “Fesâhat-Galat-ı Tahakkümü” başlığı altında açıklanır. Müellif, üslubun birinci şartı olarak fesâhati sayar. Üslûbun fesâhatinin gerçekleşmesi için de “ifadenin sıhhati ve kelimelerin uyumu” gereklidir. Müellif, daha sonra ifadenin sıhhatinin şartları arasında gördüğü, eskilerin “kıyâsa muhâlefet” dediği “galat-ı tahakkümü” kavramını izah eder. Buna göre galat-ı tahakkümü, edipler tarafından kullanıldığına bakılmadan kurallara aykırı olarak kelimenin harflerini artırmak, azaltmak veya değiştirmek, yani kelimenin kullanımında dilin kurallarına aykırı hareket etmektir.²¹ Recâizâde'nin tanımında kullandığı “cumhûr-ı üdebâ” ifadesiyle -*Belâgat-ı Osmâniyye*'de olduğu gibi- ediplerin

18 Ahmed Hamdî Şîrvânî, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293, s. 6.

19 A. Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, haz. Turgut Karabey – Mehmet Atalay, Akçağ, Ankara 2000, s. 5.

20 El-Hâc İbrâhim, *Hadikatü'l-Beyân*, 1. Cüz, Mihrân Matbaası, İstanbul 1298, s. 53.

21 R. Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*, Mihrân Matbaası, İstanbul 1299, s. 68. *Galat-ı tahakkümü* terkihi, “zoraki yanlış” anlamına gelir ki, kıyâsa muhâlefet kavramına göre, bu tür hataları yapmak zorunda kalan kimseye daha müsâmahakâr bir yaklaşımı ifade için müellif tarafından özellikle tercih edilmiş gibidir.

kullanımını, kelimedeki fesâhatin bir mikyası olarak gördüğünü anlıyoruz. Müellif, sonrasında galat-ı tahakkümüyi kendi içinde “tezyîd, tenkîs, tebdîl, tahrîk, teskîn, tahfîf, teşdid, med ve kasr” başlıkları altında tasnif eder²²:

a. Tezyîd: Recâizâde, açık hecenin kapalı hâle getirilmesi veya mısradaki hece noksanlığının giderilmesi amacıyla kelimeye harf ilave edilmesini tezyîd başlığı altında değerlendirmiştir. Cibillet yerine cibilliyet, za’f yerine za’fiyyet, bir (بر) yerine bîr (بیر), yîr (یر) yerine yîr (بیر) ve şart edatı olan eğer yerine “her ne kadar” anlamındaki eğerçi kelimeleri, vezin sebebiyle hece sayısı artırılmış örneklerdir. R. Mahmûd Ekrem, tezyîd ile ilgili mısra örnekleri de vermiştir:

Anunçün pençe-i hurşid ile el bîr ider mehtâb (Hâmî)

Düşmâna seyfi zehr-bâr Mîr Hüseyin merd-i ferîd (düşmen yerine) (Sâmî Paşa)

Yüz sürdü zemîn-i pâ-yı pîre
Mânende-i sâye düşdü yîre (İzzet)

b. Tenkîs: Noksanlaştırma anlamına gelen tenkîs, kapalı veznin açık hâle getirilmesi için kelimedeki harf atılmasıdır. Temyîz yerine temîz, istiğnâ yerine sitiğnâ, sallâr yerine salâr ve bâğçe (باغچه) yerine bağçe (بغچه) bu tür kelimelerdendir. Aşağıdaki mısralar, eserde örnek olarak verilmiştir:

Temîz-i nîk ü bed ayn-ı zarardur hurde-bînâna
Bu dikkat cismîni sûrâh sûrâh itdi gırbâlün (Sâmî)

Hâsılı ser-tâ-be-pâ nâz u sitiğnâdur o şûh (Pertev)

Dime koyun gibi mazlûmdur mürâtiye
Başın salarsa da mânende-i büz-i ahfeş (Nâbî)

c. Tebdîl: Recâizâde, kapalı hecenin açık heceye dönüştürülmesi suretiyle veznin sağlanması için harflerin değiştirilmesini tebdîl olarak isimlendirmiştir. Dünyâ yerine dünye, dülâb yerine tolâb kullanılımasının sebebi vezindir. Aşağıdaki beyitlerde, bununla ilgili örnek mısralar yer almaktadır:

Her kim ol cennet için dünyede çekdi emeği (Necâtî)

Mânend-i çeşm-i ter döker ayn-ı tolâb-ı âb (Sâmî Paşa)

d. Sâkini Harekeli (Tahrîk) veya Harekeliyi Sâkin (Teskîn) Yapmak: Hece noksanlığını gidermek veya kapalı heceyi açık heceye dönüştürmek için sâkin olan harfi harekelendirmek; vezinde ortaya çıkan hece fazlalığını ortadan kaldırmak veya açık heceyi kapalı heceye dönüştürmek için harekeli harfi sâkin okumaktır. Müellifin buna dair verdiği aşağıdaki örnek mısralarda bahr kelimesi bahîr, emr kelimesi emîr, bezm kelimesi bezîm, değnek kelimesi

22 Müellifin, seci ve kafiye gibi, vezin mecburiyeti dışında galat-ı tahakkümü ile ilgili açıklama ve örneklerine burada yer vermedik. Tasnifte yer alan maddeleri ve örnekleri *Ta’lîm-i Edebiyât*’ın 69-75. sayfalarından iktibas ettik.

değenek ve serv kelimesi seriv şeklinde kullanılarak harekelendirme (tahrîk) yapılmıştır. Son örnekte ise hezeyân kelimesindeki “zel / 3” harfi, harekesi düşürülmek suretiyle (teskîn) sâkin okutulmuştur:

<i>Buldum leb-i bahirde bu âb-ı hoş-güvârı</i>	(Haşmet)
<i>Hakka tevfiz-i emir pişe-i efkâr mıdır</i>	(Haşmet)
<i>Bezimde kulkul-ı minâ melekeyfiyyetin söyler</i>	(Râgıb)
<i>Derbânları var göz kapuda el değenekde</i>	(Rûhî-i Bağdâdî)
<i>Âzâde bile olsa seriv sâyesiz olmaz</i>	(Pertev)
<i>Demidür hâme ger tayy eylese vâdî-i hezyânı</i>	(Nef’î)

e. Teşdîdi Tahfif ve Tahfîfi Teşdid Yapmak: Aruz mecburiyeti ile kapalı hecenin açık heceye dönüştürülmesi için şeddeli olan harflerin şeddesiz okutulması tahfif; bunun tam tersi, yani şeddesiz harflerin vezin gereği şeddeli okutulması ise teşdiddir. *Ta’lîm-i Edebiyât*’ta hâsiyyet yerine hâsiyet, hakk-ı yerine hak-ı, cedd-üm yerine ced-üm kelimelerinin geçtiği mısralar tahfif örneği olarak yer almaktadır:

<i>Kimsenün kurcalama aybını mânend-i hilâl</i>	
<i>Belki setr itmede hem hâsiyet-i misvâk ol</i>	(Sâbit)
<i>Endûh u derde gönlümi sâhib-tahammül it</i>	
<i>Derde tahammül eyleyen ehl-i rızâ hakı</i>	(Fuzûlî)
<i>Ne fâide hazef-i bed-güher dir ise eger</i>	
<i>Ebüm zümürüdd-i ahzar cedüm zeberceddür</i>	(Hâmî-i Âmedî)

Diyet yerine diyyet, terbiye yerine terbiyye kelimeleri ise eserde teşdid örneği olarak kullanılmıştır:

<i>Lâ-cerem bir de biri hiddet eder</i>	
<i>Emdiğin kana seni diyyet eder</i>	(Şinâsî)
<i>Her katre-i nâ-çizi ider bir dürr-i yektâ</i>	
<i>Terbiyye ekâbirde gerek ola yem-âsâ</i>	(Hâmî)

f. Maksûru Med (Îmâle) ve Memdûdu Kasr (Zihâf) Yapmak: Bilhassa Türkçe kelimelerde vezin mecburiyeti ile kısa/açık olan hecenin uzun okunarak uzun/kapalı hece yapılması maksurun med yapılması (imâle); bunun tam tersi, yani uzun/kapalı hecenin vezin gereği kısa okunarak kısa/açık hece yapılması ise memdûdun kasr (zihâf) yapılmasıdır. Îmâle, Türkçe kelimelerde uygulanırken zihâf ise Arapça ve Farsça kelimelerde başvurulan bir yöntemdir. Aşağıdaki beyitlerde R. Mahmûd Ekrem’in “usul, gözümün, olınsa ve yüzi” kelimelerinde kısa hecelerinin uzun okutulmasına dair verdiği örnekler yer almaktadır:

Subh-ı tâbân gibi usûl usul (Abdülhak Hâmid)

Gel gel ey hâl-i ruhun iki gözümün (كوزومك) bebeği (Necâtî)

Hakîkate nazar ôlnsa yûzi karasıdur (Bâkî)

Aşağıdaki beyitlerde ise zihâflı hecelerin yer aldığı kelimeler bulunmaktadır. Örneklerde geçen “ya'nî, nîsân, gîsû, âteşnâk” kelimelerindeki uzun sesler kısa okutularak vezne uygunluk sağlanmaya çalışılmıştır:

Ya'nî (يعنى) hûy-kerde iken ebr-i nisândur (نيساندر) gîsû (Hızır Ağazâde)

Halka halka pâyine gördüm tolaşmış gîsular (گيسولر) (Ali Rızâ Paşa)

Görünce ruhların güller ateşnâk (اتشناك) oldu reşkinden (Sâmî Paşa)

Recâizâde, galat-ı tahakkümî adı altında tasnif ettiği maddelerin bir kısmını zarûret-i şiir ve diğer bir kısmını da müsâmâhât-ı edebiyenin telafi edebileceğini; bunun her dilde olduğunu ve bizde de olması gerektiğini ifade ile zarûret-i şiir için bir sınır ve müsâmâhât-ı edebiyenin de bazı faydalarının bulunmasının lüzumuna işaret eder.²³

Recâizâde Mahmûd Ekrem, zarûret-i şiir ile ilgili olanlara *Ta'lim-i Edebiyât*'ın “Âheng-i Selâset” (akıcı uyum) bahsinde tekrar temas eder. Âheng-i selâseti, umûmî ve taklîdî olmak üzere ikiye ayıran müellif, umûmî âhengin şartlarından biri olarak kelimelerde zihâf ve imâleye düşmemeyi gösterir. Müellif, zihâf ve imâleye vezin ve kafiye sebebiyle zarûrî olarak düşüldüğü görüşünü çoğunlukla tevehhümî (kuruntu), bazen de hakikî olarak kabul eder. Recâizâde,

*Âlemi açdı sabâ verdi yine revnak-ı gül
Bâğda gonceler açıldı açılmadı gönül
Hayret alır aklımı baksam gözüne kaşına
Sad-hezârân âferin ol sûretin nakkâşına*

beyitlerinde “açıldı, açılmadı, alır, gözüne, kaşına” kelimelerindeki imâlelerin edebiyat zevki olan insanların şiirden tam olarak haz almalarına engel olacağını ifade eder.²⁴

Recâizâde'nin, eserinde “Müşkülpesendlik (zor beğenme)” başlığı altında gerek vezin, gerek kafiye ve gerekse diğer sebeplerden ortaya çıkan galat-ı tahakkümî türü kusurların işlenmesine dair -her ne kadar çoğu nesirle ilgili olsa da- yapmış olduğu değerlendirmelerin üzerinde durmakta ayrıca yarar görüyoruz. Müellif, eserinin bu bölümünde meşhur ediplerimizin eserlerine müşkülpesent bir bakışla bakıldığında bazı kusurlara, kuralsızlıklara tesadüf edilebileceğini, bununla birlikte o kuralsızlıkların çoğunun enfes güzellikleri ve faydaları ortaya çıkardığını ifade ile edebiyat zevki olan kimselerin bunlara kusur gözüyle bakamayacağını ifade eder. Müellifin bununla ilgili verdiği örneklerden biri Fuzûlî'ye aittir. Müellif, Fuzûlî'nin aruz

23 R. Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*, s. 88.

24 *Age.*, s. 176-177.

sebebiyle “mi” soru edatını geniş zaman haber kip ekinden sonra kullanarak dil kurallarına aykırı davrandığını söyler:

*Hûnün müjelerdür mi veyâ merdüm eliyle
Oklar çekiliüp taşra atılmış ciğerümden*

Recâizâde, yukarıdaki beyitle ilgili olarak beytin kurallara aykırı yönünü ifade etmekle birlikte, o kural dışılığın meşhur şairin kendi ifade üslubu içinde pek latif düştüğünü söyler. Müellifin verdiği diğer bir örnek, Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisindedir:

Hâmûş hâmûş iderdi efgân

mısraında zihâf ve sekte kusurları olduğunu²⁵, bununla birlikte mısraın edebiyat, letâfet, belâgat ve nükte bakımından taşıdığı kıymet ve makbûliyeti cihanda söz pâyidâr oldukça muhafaza edeceğini ifade eden R. Mahmûd Ekrem, meşhur ediplerin eserlerindeki kusurlardan pek çoğunun sanatkârlıklarının tabii bir neticesi olduğundan bu durumun kendileri için bir noksan değil, bilakis büyük bir şan olduğunu dile getirir. Ancak müellif, küçük şairlerin veya şair geçinenlerin yazdıklarını münasebetsiz görür ve bu müsâmahanın dışında tutar:

*Hâl-i püskürmeyi gördükde fetil aldı gönül
Gönül bir yâr için keşmâkeş-i ağyâra düşmüşdür
Kand-i güftârunla bin tütüti lâl ü lüknet it*

mısraları, Recâizâde'nin müsâmaha dışı gördüğü mısralardır.²⁶

Recâizâde Mahmûd Ekrem'in bu yaklaşımının, az önce aktardığımız zarûret-i şiir ve müsâmahat-ı edebiyeye dair görüşleriyle uyumlu olduğunu görüyoruz. Recâizâde, müşkülpesentlik bahsinde dile getirdiği düşüncelerle fesâhat konusunda açık bir kapı bırakmak ihtiyacı duymuştur. Bu bakımdan müellif, katı düsturların sıkıcı disiplininden büyük edipleri kurtarmış, bir manada da eski büyük şairlerimizi ölçüsüzce hesaba çekme yolunu tıkamış olur.²⁷

13. El-Hâc İbrâhim (öl. 1889), *Şerh-i Belâgat* (bs. 1883/84)

El-Hâc İbrâhim'in, A. Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* adlı eserine şerh mâhiyetinde yazmış olduğu *Şerh-i Belâgat* isimli bir çalışması daha bulunmaktadır. Müellif, A. Cevdet Paşa'nın, “Kelimenin kavâid-i Osmâniyyeye ve ehl-i lisânın isti'mâline muhâlif olmasıdır” tanımına dair, bazı Arapça eserlerde de görülen kıyâsa muhâlefetin bir kısmının şiir zarûretinden kaynaklandığı açıklamasını yapar. Hacı İbrâhim, konuyla ilgili Ebu'n-Necm'e ait “El-hamdu li'llâhi'l-aliyyi'l-ecele” örneğini verir ve mısrada geçen “ecele” kelimesinde kıyâsa muhâlefet olduğunu, zira kelimenin lügatte geçtiği üzere “ecell” şeklinde yazılmasıyla bir önceki mısra olan “Ente Meliki'n-nâs Rabben fe-akbel”e hem vezin hem de kafiye yönünden benzemeyeceğini ifade eder. Müellif,

25 Eser, mef'ûlü / mefâilün / feülün vezniyle yazılmıştır.

26 R. Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*, s. 137-142.

27 Aktaran Kazım Yetiş, *Ta'lim-i Edebiyât'ın Retorik ve Edebiyât Nazariyâtı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, AKM, Ankara 1996, s. 208.

açıklamalarının devamında “müstedill” kelimesi yerine “müstedlil” ve “ahâli-i sâkine” yerine “ahâli-i meskûne” kullanıldığını örnek olarak verir. Ancak bu tür kullanımların önemli bir sebepten kaynaklanmadığı için galat ve hata olduğunu açıklar.

Hacı İbrâhim'in verdiği diğer bir örnek, Abdülhak Hâmid'in şiirinde geçen “şebâbet” kelimesiyle ilgilidir:

Hem-dem-i sabâvet yâr-i şebâbet
İllet-i idrâk sebeb-i mahabbet

Müellif, verdiği örnekte Abdülhak Hâmid'in şiirinde gençlik anlamına gelen “şebâb” kelimesinin sonuna “tâ / ت” geldiğini, kıyâsa muhâlefet olan bu tercihin kafiye sebebiyle gerçekleştiğini, gerçi Ebu'n-Necm'in de kafiye için böyle bir yol tuttuğunu, ancak onun Arap edebiyatının ileri gelenlerinden olması hasebiyle Arapça kelimeleri lüzumuna göre kullanma ve tasarruf hakkı bulunduğunu, bizim ise Arapların kullanımına aykırı olarak harf ilave etme gibi bir hakkımızın bulunmadığını ifade eder. Üstelik Abdülhak Hâmid bu hatayı sadece kafiye için değil başka gerekçelerle de kullanmıştır.²⁸

14. Abdurrahmân Fehmî (öl. 1904), *Tedrisât-ı Edebiyye* (bs. 1884/85)

Abdurrahmân Fehmî, kıyâsa muhâlefet kavramını üslubun şartlarından gördüğü “Hâliset” bahsinde ele alır. Müellif, bu kavramı kelimenin sarf kurallarına aykırı kullanılması şeklinde geleneksel belâgat kitaplarındaki gibi tanımlar.

Abdurrahmân Fehmî'nin kıyâsa muhâlefetle ilgili vermiş olduğu örnekler, yeterlilik fiilinin (fîl-i kudret) olumsuz şekillerinin yanlış kullanımıyla ilgili olup Abdülhak Hâmid ve Fuzûlî'ye aittir:

Uzak düşerse de yârinden ey gönül dehrin
Kişi uzak düşebilmez ya Kirdgârından (Abdülhak Hâmid)

Bir dem bakabilmedi ol aya
Düşdi yir üzre misâl-i sâye (Fuzûlî)

Leylî hem yitürdi ihtiyârın
Bir dem görebilmedi nigârın (Fuzûlî)

Beyitlerde yeterlilik fiilinin menfi durumlarda yalnızca hâ-i resmiyyeden (هـ) başka bir şey ilave edilmesine lüzum olmadığını söyleyen müellif, yukarıdaki kelimelerin “düşemez, bakamaz, göremez” şeklinde yazılması gerektiğini, bu şekildeki imlânın kıyâsa muhâlefet olduğunu ifade eder.²⁹

28 Aktaran Abdülkadir Dağlar, “Hacı İbrâhim Efendi'nin ‘Şerh-i Belâgat'i’ (Metin)”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/4, (2007), s. 338-340.

29 Abdurrahmân Fehmî, *Tedrisât-ı Edebiyye*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1302, s. 25-26.

Abdurrahmân Fehmî'nin, kıyâsa muhâlefet dışında üslubun sıhhatinin şartları arasında saydığı ve “muhâlefet-i isti'mâl” adını verdiği bir kavram daha vardır. Bu kavramı, tabiat ve ifade güzelliği ile temâyüz eden ediplerin ileri gelenlerinin kullanımına aykırılığı olarak isimlendirir. Dolayısıyla kelimenin, Osmanlıca sarf ve nahiv kurallarına uymakla birlikte seçkin eserlerde önemli ediplerin kullanımlarına riâyet etmesi gerektiğini söyler.³⁰

Abdurrahmân Fehmî'nin önceki belâgat kitaplarında yer alan kıyâsa muhâlefetle ilgili mesela “müstedill” yerine “müstedlil”, “sâkine” yerine “meskûne”, “vâride” yerine “mevrûde” ve “şebâb” yerine “şebâbet” kelimelerinin örnek olarak verilmesine karşı çıktığını ve bunlarla ilgili önemli düşünceler serdettiğini görüyoruz.³¹ Müellif, bu kelimelerden hareketle düşüncelerini dört madde etrafında dile getirir:

a. Osmanlı belâgat kitaplarında bu tür lafzın fesâhat ölçüsü olarak Osmanlı sarf kuralları alınmalıdır. Zira bu kelimelerde kıyâsa muhâlefet olduğunu bize gösteren şey Osmanlıca'nın değil Arapçanın sarfıdır.

b. Kıyâsa muhâlefet olarak değerlendirilen kelimelerin anlam bakımından hatadan uzak olması gerekir. Zikredilen kelimeler ise kullanıldıkları yerler dikkate alındığında kıyâsa muhâlefetten ziyade galattan sayılmaya layıktır.

c. “Şebâb” yerine “şebâbet” denmesi ve buna benzer kelimeleri kıyâsa muhâlefet olarak değerlendirmek doğru değildir. Zira o tür lafızlar kıyâsî değil semâîdir.

d. Lügat ve sarfın esasen reddetmesi gereken bazı kelimeler (“bîr / بر” yerinde “bîr / بئر” ve “dahi / دخی” yerinde “dâhi / داخی” ve “elîne / النه” yerinde “elîne / الينه”) ve bunlar gibi türetme kurallarına aykırı olan kelimelerin dışında olanları kıyâsa muhâlefet olarak adlandırmak doğru olmasa gerektir.³²

Abdurrahmân Fehmî, son maddede bilhassa vezin sebebiyle kelimelerin yapısındaki meydana gelen değişiklikleri kıyâsa muhâlefet olarak görmekte, hatta bu tür kelimelerin lügat ve sarf ilimleri tarafından kabul edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Diğer yandan müellifin özellikle ilk maddede söylediği düşünceleri son derece önemlidir. Zira şimdiye kadar belâgatçiler tarafından Arapça dilbilgisi kuralları esas alınarak tanımı yapılan kıyâsa muhâlefet kavramına, ilk defa Osmanlıca'nın esas alındığı bir yaklaşım getirilmiştir. Müellif, Arap dilini öğrenmek gibi bir mecburiyetin umûmî olmadığını, dolayısıyla Osmanlı kalem erbâbının kendi lisanlarını fasîh yazmak gibi bir vazifelerinin bulunduğunu, Arapça kurallarını tatbik ile doğru ve yanlışın ayırt edilmesinin zor olduğunu, bütün bunlardan dolayı Osmanlıca sarf ve nahiv kurallarında, Arapça kelime ve terkiplere ait bilinen kuralların dışında, başka umûmî bir bağın kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu umûmî bağ da ifadenin temizliği ve edebiyatımızın büyüklerinin

30 Age., s. 26.

31 Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla müellifin önceki belâgat kitaplarından kastı, el-Hac İbrâhim tarafından yazılan *Şerh-i Belâgat*'tir.

32 Abdurrahmân Fehmî, *Tedrisat-ı Edebiyye*, s. 27-28.

kullanımlarına riâyet etmek olduğunu söyleyen müellif, “ibtisâr” ile “tenkîd” ve bunlara benzer kelimelerin Arap dilinde olmamasında bir beis bulunmadığını, Osmanlı âhenginin kelimenin bu yeni tasrifine daha müsâit görülerek önemli ediplerimizce kabul edilmiş, dolayısıyla bizim de kullanmamızda bir mahsur bulunmadığını, zira bizim bir Osmanlı lügatimizin olması gerektiğini ifade eder.³³

15. Abdurrahmân Süreyyâ (öl. 1904), *Mizânü'l-Belâga* (bs. 1885/86)

Abdurrahmân Süreyya, eserinde kıyâsa muhâlefetin, bir kelimenin iştikâk kurallarına aykırılığı olduğunu söyler ve şu örnekleri verir:

*Her nev-resîde şâh-ı gül almış elîne (الينه) câm-ı mül
Lutf et açıl sen dâhi (داخی) ey gül serv-kadd ü gonca-fem*

*Sanmanuz şaşâsıdur görinen hurşîdün
Kim olur anun ile her tarafa tâb-endâz
Her seher dehre tulû' itmeğe âb-ı zer ile
Destine rây-ı münîrinden alur hatt-ı cevâz*

Müellif, yukarıdaki beyitlerin ilkinde “eline, dahi” kelimelerinin med ve işba' ile ikinci beyitteki “sanmanız (صانمکز)” kelimesinden (sanmayınız صانمکز) “y” harfinin çıkarılması sebebiyle kelimelerin fesâhat dairesinden çıktıklarını ifade eder.³⁴

16. Abdurrahmân Süreyyâ (öl. 1904), *Sefîne-i Belâgat* (bs. 1887/88)

Abdurrahmân Süreyyâ, belâgate dair diğer bir eseri olan *Sefîne-i Belâgat*'te kıyâsa muhâlefetin tanımını yapmaz. Bu konuya dair verdiği örnekler de vezinle ilgili değildir. Ancak müellif, tıpkı Abdurrahmân Fehmî gibi, edebiyatçılar tarafından sıkça kullanılan ve yaygınlık kazanan kelimelerde dilbilgisi kurallarına uygunluk gibi bir şartın aranmaması gerektiğini söyler:

Müellif, “germiyyet” kelimesinin yapılışında yanlışlık (germ+iyyet: Farsça+Arıpça) bulunmasına rağmen, edebiyatçılar tarafından kullanıldığı için, bu kelimenin artık kıyâs ve diğer dilbilgisi kurallarına göre değerlendirilemeyeceğini ifade eder ve kelimeyi bu şekilde kullanan önemli şairlerin beyitlerini örnek olarak verir:

*Kanı çemendeki germiyyet-i tarab şimdi
Aceb ne hâlde bülbül dedikleri kaşmer (Nedîm)*

*Reng-i hâlin verdi germiyyet dil-i sûzânıma
Micmer-i endişeme kâfûr döksem ûd olur (Nâbi)*

*Günâhu tevbe etmez süst ü şû eşk-i nedâmetsiz
Beli germiyyet-i âb-iledir teşîri sâbûnun (Nef'î)³⁵*

33 Age., s. 28-29.

34 Abdurrahmân Süreyyâ, *Mizânü'l-Belâga*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1303, s. 24-25.

35 Abdurrahmân Süreyyâ, *Sefîne-i Belâgat*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1305, s. 101.

Abdurrahmân Süreyya'nın verdiği diğer bir örnek “nezâket” kelimesidir. Müellif, kelimenin kullanılmasının -edipler arasında kabule mazhar olduğu için- edebi nezakete zarar getirmeyeceğini söyler. Kıyâsa muhâlefetin bilhassa yeni ve güzel bir nükteyi hâvî olması dolayısıyla ifadeye güzellik ve letâfetten başka bir şey vermesi tasavvur edilmez diyen müellif, örnek olarak Ragıb'a ait bir beyti verir:

Tıfldır gıtdikçe ol meh-rû gelir âfetlenir
Dâimâ artar fûrûğ-ı hüsnî mâhiyyetlenir (Râgıb)

Müellif, beyitte “mâhiyyet” kelimesiyle hem “ay”a munkalip olmak hem de mâhiyet kazanmak anlamlarını hatıra getirdiğini, ikincisinin lügat kurallarına uygun olması, ilkinin de anlama istikamet vermesi bakımından fesâhate hâlel getirmediğini söylemektedir.³⁶

17. Diyarbakırlı Saîd Paşa (öl. 1890), *Mizânü'l-Edeb* (bs. 1887/88)

Saîd Paşa, eserinde kıyâsa muhâlefetin lafzın bir dilde bulunan kurallara aykırı olarak kullanılması olduğunu ifade eder.³⁷ Müellif, İmâm Süyûtî'nin *Müzhir* adlı eserindeki “Ulemânın bazıları zarûret-i şîr için şâirin irtikâb edeceği şeylerin cümlesi fesâhate hâlel verir.” görüşünü paylaşır ve Nef'î'nin;

Ta'bir idemem tînet-i pâkündeki lutfı
Gör hâsiyet-i lutfı ne mikdâr eser eyler

beytinde geçen “hâsiyet” ve “eser” kelimelerinin, vezin sebebiyle yanlış kullanıldığı için fesâhati ihlâl ettiğini söyler. Zira müellife göre “hâsiyyet” kelimesi vezin sebebiyle “hâsiyet” şeklinde ve “te'sîr eylemek” fiili de yine vezin ve kafiye sebebiyle “eser eylemek” şeklinde yanlış kullanılmış, dolayısıyla fesâhat ihlâl edilmiştir.³⁸

Müellif, sonrasında vezin mecburiyeti sebebiyle yapısı değiştirilen ve bu yüzden fesâhat dairesinden çıkan kelimelerin yer aldığı şu mısraları aktarır:

Temîz-i (تميز) nîk ü bed ayn-ı zarardır hurde-binâna (temyîz yerine)

Urur birbîrine (بربيرنه) emvâc-ı deryâ gîbi (كيبى) kûhsârı

Bir olmaz fikrdür yok yîre (بيره) cânâ

Baş açık kâpu (قاپو) na geldim küşâd it hâne-ber-düşum

Kendi derdün unudup bâna (باكا) yetimân ağlar

Bezme bir dâhi (داخى) dönüp gelmek değildi niyyetin

Yîne (بيننه) şekvâyı gurâb eyler garâbet bundadır

Bir nokta-durur (درر) ağzına nisbet Muş Ovası (-dur yerine)³⁹

36 Age., s. 102.

37 Saîd Paşa, *Mizânü'l-Edeb*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1305, s. 24.

38 Age., s. 28-29.

39 Age., s. 29.

Yukarıdaki örneklerde Saîd Paşa'nın kelime sonlarındaki imâlelere dair herhangi bir menfi ifade kullanmadığı dikkatimizi çekmektedir. Bu bağlamda "birbirine" kelimesindeki "-ne" hecesi, "kapına" kelimesindeki "-na" hecesi, "dahî" kelimesindeki "-hi" hecesi, "şekvâyı" kelimesindeki "-yı" hecesi, kelimelerin imâleli okunması gereken son heceleridir. Ancak bu hecelerdeki imâlelere herhangi bir açıklama getirilmemiştir. İlk mısradaki Farsça "terkip i"lerinin imâleli okunması için aynı şeyi söyleyebiliriz. Dolayısıyla Saîd Paşa'nın, R. Mahmûd Ekrem'den farklı olarak imlâsı değişmemiş, ancak imâleli okunması gereken kelimelerde kıyâsa muhâlefetten de söz etmediğini görüyoruz. Dördüncü mısradaki geçen Türkçe "açık" kelimesindeki "a-" sesi ise, medli elif ile yazılması hasebiyle gerek şair ve gerekse Saîd Paşa tarafından medli hece olarak düşünülmüş, dolayısıyla burada bir imâle kusurunun varlığından söz edilme ihtiyacı da duyulmamış olsa gerektir.⁴⁰

18. Mehmed Rif'at (öl. 1907), *Mecâmiü'l-Edeb* (bs. 1890/91)

Mehmed Rif'at Bey, *Mecâmiü'l-Edeb* isimli eserinin "Usûl-i Fesâhat" bölümünde kıyâsa muhâlefet kavramını, "Bir lafzın mensûb olduğu lisânda cereyân eden kavâide muhâlif olmasıdır." şeklinde tanımlar ve en-Necm el-İclî'nin "El-hamdu lillâhi'l-aliyyi'l-ecl" örneğini verir. Ancak "ecill" kelimesinin kafiye sebebiyle "ecl" olduğunu ifade eder.⁴¹

Müellif, vezin zarûretinden kelimenin yapısının değiştirilmesini, önemli ediplerin çoğunluğunun kıyâsa, dolayısıyla fesâhate aykırı gördüğünü ifade ile bunlarla ilgili bazı açıklamalar yapma mecburiyetini belirtir.⁴²

Müellif, vezin mecburiyeti ile kısa hecenin uzun ve uzun hecenin kısa okunması gibi nefrete sebep olacak dereceye varmayanlar hakkında bir dereceye kadar müsâmaha ile bakılabileceğini, ancak bunun da bazı istisnaları olduğunu ifade eder ve affı mümkün olmayan hâlleri örneklerle şöyle sınıflandırır:

a. Şeddeli bir harfi şeddesiz okumak:

Ta'bîr idemem tînet-i pâkindeki lutfi
Gör *hâsiyet-i lutfi ne mikdâr eser eyler* (Nef'i)

beytinde veznin doğru olması için "hâsiyet" kelimesinin şeddesiz okunması gerekmektedir.

b. Fethayı kesreye dönüştürerek bir de "yâ" yazmak:

Ey olup Mi'râc bürhân-ı ulüvv-i şân sana
Yîre (ير) inmiş gökden istikbâl için Furkân sana (Fuzûlî)

beytinde "yer / ير" lafzı, vezin sebebiyle "yîr / ير" şeklinde yazılmıştır.

c. Fethayı elifle ibka edecek kadar uzatmak:

40 Hurûf-ı imlânın hurûf-ı med olarak düşünülmesi "istihlâf" olarak adlandırılmaktadır.

41 Mehmed Rif'at, *Mecâmiü'l-Edeb, Birinci Kitap, Usûl-i Fesâhat*, Kitabçı Kasbar, İstanbul 1307, s. 17.

42 *Age.*, s. 19.

Zamîrin şikest itme erbâb-ı ışkun

Yine sâna râci' yine sâna âid (Bâkî)

beytinde “sana / سكا” kelimesi, “sâna / ساكا” şeklinde yazılmıştır.

d. Kelimeden harf çıkarmak:

Tevbe etdim der imiş İşhak dilber sevmeğe

Hây inanma'n Tanrı hakkı Mustafâya cân verir (İşhak Efendi)

beytinde “inanmayın” kelimesi vezin için “inanma'n” yazılmıştır.

e. Kelimeye harf ilave etmek:

Zülfîn gidermiş ol sanem kâfirlięin koymaz henüz

Zünnârını kesmiş velî dâhi (داخى) müselmân olmamış (Âşık Ahmed Paşa)

beytinde “dahi / داخى”, elifle “dâhi / داخى” şeklinde yazılmıştır.

f. Kelimenin hareketlerini değiştirmek:

Geldi bir nâmesi mahdûm-ı şeref-menkabetin

Müşk-i elfâzı devâ-bahş olarak Edreneden (Keçecizâde İzzet Mollâ)

beytinde “Edirne” ismi, vezin sebebiyle “Edrene” şeklinde okunmaktadır.⁴³

Yukarıdaki örneklerde geçen kullanım şekillerini fesâhat dairesi dışında gören müellif, bunların eski edebiyatta müsâmaha ile karşılanırsa da yeni edebiyatçılar tarafından tamamen reddedildiğini, reddedilmeğe yaraşır bulunduğunu, vezin hatırı için bu tür lafız değişikliklerine asla müsaade olunamayacağını ifade ederek konuyu sonlandırır.⁴⁴

19. Mehmed Abdurrahmân (öl. ?), *Belâgat-ı Osmâniyye* (bs. 1891/92)

Mehmed Abdurrahmân, eserinde kıyâsa muhâlefeti, “Bir kelimenin dil kurallarına aykırı olarak kullanılmasıdır.” şeklinde tanımlar ve vezin sebebiyle aşağıdaki mısradaki geçen “kimine” kelimesinin aslına (kimisine) muhalif olarak kullanıldığını söyler:

*Kimine aęla demiřler kimine gül*⁴⁵

20. Ruscuklu Mehmed Hayri (öl. ?), *Belâgat* (bs. 1892)

Müellif, eserinde kıyâsa muhâlefeti “kelimelerin kullanımlarında aslı imlâlarına ve dil kurallarına uymamak” şeklinde tarif eder ve Sâmî Paşa'nın,

Düşmâna seyf-i zehr-bâr Mîr Hüseyin merd-i ferid

mısraındaki “düşmen / دشمن” kelimesinin elif ile yazılması (دشمان); Nef'i'nin,

43 Age., s. 19-21.

44 Age., s. 21.

45 Mehmed Abdurrahmân, *Belâgat-ı Osmâniyye*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1309, s. 4-5.

Sanman ki felek devr ile şâmı seher eyler

mısraındaki “sanmayın” kelimesinden “yâ / ى” harfinin düşürülmesi; Nâbî'nin,

Demidiür hâme ger tayy eylese vâdi-i hezeyânı

mısraında bulunan “hezeyân” kelimesindeki “zâ / ڤ” harfinin sâkin (harekesiz) okunması gibi örnekleri galat-ı tahakkümî olarak adlandırır.⁴⁶

21. Mehmed Celâl (öl. 1912), *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri* (bs. 1896)

Mehmed Celâl, eserinde kelimenin yapısının bozulmasından kaynaklanan bir fesâhat kusurundan söz etmez. Ancak *Tâ'lîm-i Edebiyât*'ta olduğu gibi “Âheng-i Umûmî” bahsi açar ve bu bahis altında kelimenin kısa ve uzun olmamasını âhengin şartlarından biri olarak sayar. Bununla ilgili Nâbî'nin beytini örnek olarak verir:

Âyâ ki bu dost midur ya düşmen

Yâ Rab bu hakîr midür ya reh-zen (Nâbî)

Müellif, beyitte “dost” kelimesindeki uzun hecenin (meddin), vezinde dikkate alınmamasını âhengi bozan bir unsur olarak görür.⁴⁷

22. Bereketzâde İsmâil Hakkı (öl. 1918), *Esrâr-ı Belâgat* (bs. 1900/01)

Bereketzâde, *Esrâr-ı Belâgat* adlı eserinde kıyâsa muhâlefeti “kelimenin kurallara ve kullanıma aykırı olması” şeklinde tarif eder.⁴⁸ Müellif, daha sonra kelimenin kural dışı kullanılmasının çeşitli şekillerde meydana geldiğini örneklerle açıklar. Ancak bunların çoğu nesirle ilgilidir. Bununla birlikte şiirle ilgili bazı açıklamalar ve örnekler de eserde yer almaktadır. Müellif, kıyâsa muhâlefetin dördüncü maddesinde kelimenin imlâsının yanlış yazılmasının bir fesâhat kusuru olduğunu ifade ile Enderunlu Vâsıf Bey (öl. 1824)'e ait bir mısraı örnek olarak verir:

Bak ne çakır keyf-nâz olmuş o çeşm-i bâdemi (Enderûnî Vâsıf Beğ)

Mısrada, Farsça aslı “bâdâm” olan kelime, vezin mecburiyeti ile “bâdem” şeklinde kullanılmıştır.⁴⁹

İsmâil Hakkı'nın kelimenin nazımda kural dışı kullanılmasına dair örneklerle açıkladığı diğer bir husus, Arapça dışındaki isim ve sıfatların Arap dilinin kurallarına göre -perişâniyyet, kraliyyet, serbestiyyet, bendegiyyet örneklerinde olduğu gibi- mastar yapılmasıdır. Müellif, “variyyet” ve “germiyyet” kelimelerini bu kuralın dışında tutar. Zira müellife göre “variyyet” kelimesi, konuşma dilinde yaygınlık kazanmıştır. “Germiyyet” kelimesinin ise -üzerinde ihtilaf olmakla birlikte- edebiyatçıların çoğu tarafından bu şekliyle kullanılmasına izin verilmiştir. Müellif, “germiyyet” kelimesinin kullanıldığı iki mısraı örnek olarak verir:

46 Ruscuklu Mehmed Hayri, *Belâgat*, Vilâyet Matbaası, İzmir 1308, s. 6-7.

47 Mehmed Celâl, *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*, Matbaa-i Safâ ve Enver, İstanbul 1896, s. 61.

48 İsmâil Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*, Cüz-i Evvel, A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1318, s. 52.

49 *Age.*, s. 52.

Reng-i hâlin verdi germiyyet dil-i sûzânım (Nef'î)

Kanı çemendeki germiyyet-i tarab şimdi (Nedim)⁵⁰

Müellifin, “germiyyet” ve “variyyet” kelimelerini konuşma dilinde yaygınlık kazanmalarından dolayı fasîh görmesi, kullanımı halk dilinde belki de bu iki kelimedenden çok daha yaygın olan “bâdem” kelimesini ise kıyâsa muhâlefet sebebiyle fesâhat dairesinin dışında tutması, bir tenakuz olarak düşünülebilir.

23. Babanzâde Mehmed İzzet (öl. 1939), *Def'ü'l-Mesâlib fi Edebi'ş-Şâir ve'l-Kâtib* (bs. 1907/08)

Eserde kıyâsa muhâlefet, kelimenin aslî kurallarına ve lisan ehlinin kullanımına aykırı olması şeklinde tanımlanır. Bununla ilgili “El-hamdu lillâhi'l-aliyyi'l-ecl” örneği verilir.⁵¹

24. Süleymân Fehmî (öl. 1935), *Edebiyât* (bs. 1907/08)

Süleymân Fehmî, eserinde “Fevâid-i Âhenk” başlığı altında âhengi bozan hususlarla ilgili sadece lafız ve terkiplerdeki tenâfürü söyler, ancak kıyâsa muhâlefetten söz etmez.⁵² Müellif, bununla birlikte eserinin “Üslûb” bahsinde bir eserin sıhhatini üsluptaki lafız, terkip ve cümle ile ilgili noksanlıklardan arınmış olmasına bağlar ve bazı beyitleri örnek olarak verir. Bu örneklerin bir tanesi doğrudan vezinle ilgilidir:

Zemîn bisât-ı kader çarh hayme-i azamet
Nücûm-ı sâbit ü seyyâre meş'al-i kudret (Nâbî)

Nâbî'nin bu beytinde geçen ve mevsuf olan “nücûm” kelimesinin, müennes olması sebebiyle sıfatının da müennes olması gerektiğini söyleyen müellif, ancak onun müzekker hâliyle “sâbit” olarak kullanıldığını, bunun da üslubun sıhhatini bozduğunu ifade eder.⁵³

25. Ahmed Reşîd (öl. 1956), *Nazariyât-ı Edebiyye* (bs. 1910/11)

Ahmed Reşîd, eserinde aruz tasarrufları ile ilgili hususu “Vezin” bahsinde ele alır. Müellif, Arapça ve Farsçada küçük (kısa), orta (kapalı) ve büyük (uzun, medli) hece olduğunu, buna mukâbil Türkçede yalnızca küçük ve orta hece olduğunu, büyük hecenin ise bulunmadığını örneklerle izah ettikten sonra⁵⁴ vezinle ilgili fesâhati bozan hususlardan zihâf ve imâleden öncelikle bahseder. Zihâfın, vezinde küçük veya orta heceye karşılık şiirde orta veya büyük hece bulundurmamak olduğunu, bunun aksine ise imâle dendiğini söyleyen Ahmed Reşîd, konuyla ilgili aşağıdaki örnekleri verir:

Neden her kîme (كيمه) yüz tutdum ben andan yüz belâ gördüm (Fuzûlî)

Ayağım sâkınarak (صاقنه رق) basma amân ey sâkî (Nedim)

50 Age., s. 54-55.

51 Mehmed İzzet, *Def'ü'l-Mesâlib fi Edebi'ş-Şâir ve'l-Kâtib*, Dersâdet Ticaret Odası Gazetesi Matbaası, İstanbul 1325, s. 28.

52 Süleymân Fehmî, *Edebiyât*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1325, s. 171.

53 Age., s. 76-77.

54 Ahmed Reşîd, *Nazariyat-ı Edebiyye*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1328, s. 88-89.

Subh-ı tâbân gibi usûl (اصول) usul (Abdülhak Hâmid)

Heykel-i bâzu-yı (بازوی) ikbâl Hüseyin Pâşâ kim (Nâbi)⁵⁵

İlk beyitte “kime” kelimesinin imlâsı, imâleyi göstermek için değiştirilmiştir. İkinci beyitteki “sakınarak” kelimesinde yine benzer şekilde imâle vardır. “Sakınmak” kelimesindeki imlâ harfi olan “elif/ ل”, med harfi olarak düşünülmüştür ki bu duruma, daha önceden de bahsettiğimiz gibi, istihlâf denilmektedir. Türkçe “usul” kelimesinde de benzer bir durum vardır. Mısrada vezin gereği kısa/küçük heceye ihtiyaç olduğu için “usul” kelimesinin “-sul / اصول” hecesindeki imlâ harfi olan “vav”, med harfi olarak (istihlâf) düşünülmüş, dolayısıyla büyük hece olarak hesap edilmiştir. Bu hecede vasıl yapılmadığını ayrıca hatırlatalım.

Müellif, Arapça ve Farsça kelimelerde orta hece kabul edilen “-ân, -ûn, -în” hecelerini büyük hece gibi (medli) okumanın imâle olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler ve Nef’î’nin meşhur kasidesinde geçen beyti örnek olarak verir:

Sen bir şeh-i zişânsın, şâhen-şeh-i devrânsın

Yâ’ni ki sen hâkânsın devründe ben Hâkâniyem (Nef’î)⁵⁶

Ahmed Reşid, Türkçede büyük hece olmadığını, dolayısıyla Türkçe kelimelerin medli okunmasının fesâhati fazlasıyla ihlâl edeceğini ifade ederek şu mısraları örnek olarak gösterir:

Ben sâna (سنا) ba’de içme güzel sevme mi didüm (Nedîm)

Cennet kokusu gelmeğe başladı (باشلادی) meşâma (İshâk-ı Kadîm)

Âkil îsen (ايسه ائ) dime Ferhâd ile Mecnûna deli (Kâmil Paşa)⁵⁷

Yukarıdaki ilk mısradaki “mî” soru edatının ve ikinci mısradaki geçen “kokusu” kelimesindeki “-sî” hecesinin imâleli okunmasına dair müellifin dikkat çekmediğini de burada belirtmek istiyoruz.

Ahmed Reşid, imâlenin bazı durumlarda müsâmaha ile karşılandığını ifade etmiştir. Mâzî fiillerin, mef’ûlün-bih’in (nesne), mef’ûlün-ileyh’in (yönelme hâli) ve Türkçe muzâfların (tamlanan) son hecelerini; Arapça ve Farsça tamlananların kesresini imâle etmek, müellifin müsâmaha ile karşılandığı durumlardır. Ahmed Reşid, bununla ilgili şu mısraları örnek olarak verir:

Yeni açmış gül misâl olmuş (Kemâl)

Kim yetişdirdi bu gûne servden bâlâ seni (Nedîm)

Safha-î şîrime ibzâl-i nigâh eyler iken (Tevfik Fikret)

Yıllarca bir emelle dilî bi-karâr eder (Ziyâ Paşa)⁵⁸

55 Eserde “ikbâl” kelimesinin altının sehven çizildiği kanaatindeyiz. Ayrıca, “bâzû” kelimesinde zihaf bulunduğunu ve “Hüseyin” kelimesindeki “-seyin” büyük hecesinin orta/kapalı hece değerine sahip olduğunu belirtmek isteriz.

56 Ahmed Reşid, *Nazariyât-ı Edebiyye*, s. 92-93.

57 *Age.*, s. 93.

58 *Age.*, s. 93-94.

Müellif, imâlenin kelime ortasında yapılması hâlinde kulağa daha kötü geleceğini ifade eder ve örnek olarak Nâmîk Kemâl'in *Vâveylâ* şiirinden bir mısraı verir:

În'itâf-île bak ne al olmuş (Kemâl)⁵⁹

Ahmed Reşîd, Arapça ve Farsça kelimelerden Türkçeleşmiş derecede kullanımı yaygınlık kazanmış ve büyük (medli) heceleri bulunanlarının orta (medsiz, kapalı) hece derecesine kısaltılmasına, iki sâkin (harekesiz) harfin yer aldığı hecelerin, Türkçe şive ile kullanılması hâlinde sâkin harflerden ilkinin harekeli olarak telaffuz edilmesine artık cevâz verilmekte olduğunu söyler. Müellifin açıklamalarıyla ilgili verdiği örnekler şöyledir:

Metruk bir mezarlık idi meskenim benim (Ekrem)

Bugün biraz daha râhatdı çok şükür

Elbet (Tevfik Fikret)

Zavallının daha dünyâya gelmeden pederi

Şehid düşüp bizi yakmışdı ayrılık haberi (Hüseyin Sîret)⁶⁰

İlk mısradaki yer alan mezarlık kelimesindeki “-zar” hecesi orta hece olarak hesap edilmiş, ikinci mısradaki şükür kelimesinde “ü” sesi türemiş, üçüncü mısradaki bulunan zevâl kelimesinden türeyen ve medli hecesi olan zavallı kelimesindeki “-vâl-” hecesi ve nihayet son mısradaki şehid kelimesindeki “-hid” hecesi büyük/medli hece olarak değil orta/kapalı hece olarak düşünülmüştür. Müellif, bu kullanımların dilde yaygınlaşması sebebiyle artık câiz görüldüğünü söyler.

Ahmed Reşîd, vezni tamamlamak için kelimeye sebepsiz olarak bir harf ilave etmek yahut kelimeden harf atmanın ayıplı, kusurlu bir durum olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Arapça “istiğnâ” kelimesini bazı Farsça kelimeleri örnek olarak “sitiğnâ” şeklinde yazmanın, “sallamak” mastarından şimdiki zaman çekimi olan “sallar” yerine “salmak” fiilinin şimdiki zaman çekimi olan “salar” kelimesini kullanmanın, “serper” yerine “seper” kullanılmasının, “yir / ير” kelimesini “yîr / يير”, “bîr / بر” kelimesini “bîr / بير” şekline dönüştürmenin hep aynı tür kusurlardan olduğunu söyler:

Yire düşünce ana mekân lâ-mekân olur (Nef'î)

Sünbül ü gül bîri bîrinden suâl eyler seni (Nedîm)

Hâsılı ser-tâ-be-pâ nâz u sitiğnâdur o şûh (Pertev)

Bâğbân sular seper her gice reyhân üstine (Şehzâde Cem)

Başın salarsa da mânend-i büz-i ahfeş (Nâbî)⁶¹

59 Age., s. 94.

60 Age., s. 94.

61 Age., s. 96.

Ahmed Reşîd, vezin mecburiyetinden kelimenin harf ve harekelerini değiştirmenin veya çıkarmanın, şeddeliyi şeddesiz, şeddesizi şeddeli okumanın noksanlık olduğunu, bu tür noksanlıkların bazen edebiyatçıların eserlerinde kabul bulmuşsa da bunlara asla cevâz verilemeyeceğini ifade ederek şu örnekleri verir:

<i>Yüzün güldür saçun sünbül dişün dürr</i>	
<i>Velîkin âşık öldürmek işündür</i>	(Figânî)
<i>Matbahlarına aç varan âdem <u>değenek</u> yir</i>	(Rûhî)
<i>Demidir hâme ger tayy eylese vâdi-i <u>hezeyânı</u></i>	(Nef'î)
<i>Her şahsı harîm-i <u>Haka</u> mahrem mi sanırsın</i>	(Ziyâ Paşa)
<i>Emdiğin kana seni <u>diyyet</u> eder</i>	(Şinâsî)
<i>Heykel-i bâzu-yı ikbâl Hüseyin Pâşâ kim</i>	(Nâbî) ⁶²

Yukarıdaki şiir parçalarını sırasıyla incelediğimizde “dürr” kelimesinin vezin ve kafiye mecburiyetinden şeddesiz okunması gerektiğini, “değnek” kelimesinde “e” sesinin türetildiğini, “hezeyân” kelimesinde ünlü düşmesi olduğunu, “Haka” şeklinde yazılması gereken kelime ses düşmesi yapıldığını, “diyyet” kelimesinde ses türemesi bulunduğunu görüyoruz.⁶³

26. Şahâbeddîn Süleymân (öl. 1921) - Fuat Köprülü (öl. 1966), *Ma'lûmât-ı Edebiyye* (bs. 1911/1912)

Eserde, “Muhill-i Âhenk” başlığı altında “tenâfür, tekerrür-i kelimat, tetabu-ı izafat, zihâfat ve imalat” gibi âhengi bozan hususlar sayılırken kıyâsa muhâlefetten bahsedilmez. Kıyâsa muhâlefet konusu, *Ma'lûmât-ı Edebiyye* adlı eserin üçüncü bölümünde “Üslûbun Sıhhati” başlığı altında ele alınır. Üslubun sıhhati; kelime, terkip ve cümlelerin dilbilgisi hatalarından; nazımda ise bu hatalarla birlikte zihâf, imâle ve kafiye kusurları gibi şiirle ilgili noksanlardan uzak olması şeklinde tanımlanır.⁶⁴

Sıhhatin, edebiyatla değil sarf ve nahivle ilgili bir durum olduğu, sıhhatle ilgili noksanlığın edebiyatla değil lisanla ilgili bir noksanlık olduğunun telakki edilmesi gerektiği düşüncesinin yer verildiği eserde, bazen sanatkârın âhenk sebebiyle bile isteye dilbilgisi kurallarının dışına çıktığı aktarılır. Bu sanatkârlardan biri de Nâmık Kemâl'dir. Nâmık Kemâl, her iki kelimesi de

62 Age., s. 96-97.

63 Eserin konuyla ilgili son örneğinde “Hüseyin” kelimesinin altı çizilmekle birlikte, mısradaki -Nâbî Divanı'ndaki kullanışları da dikkate alarak- bâzu kelimesindeki zihafı kullanım dışında herhangi bir vezin hatası tespit edemedik. Şayet müellifin “Hüseyin” kelimesinin altını çizmekteki amacı, kelimenin telaffuzuna (Hüseyin) bir gönderme yapmak ise, bu durumda müellifin, divandaki kullanıma aykırı davrandığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan müellifin ses türemesiyle ilgili yaygın kullanımlara cevaz verilmesine dair (şükür gibi) kendi düşünceleriyle tenakuza düşmesi söz konusu olmaktadır. Bu arada mısranın remel bahri (feilâtün / feilâtün / feilâtün / feilün) ile yazılmış olduğunu ifade edelim.

64 Şahâbeddîn Süleymân - Köprülüzâde Mehmed Fuâd, *Ma'lûmât-ı Edebiyye*, C 1, Kanâat Matbaası, İstanbul 1330, s. 179.

Arapça olan “matbûu’l-kadd” terkibi yerine, biri Arapça ve diğeri Farsça olup dil kurallarına aykırı bir şekilde oluşturulmuş “matbûu’l-endâm” terkiğini, sadece ve sadece âhenkli olması hasebiyle tercih etmiş, dolayısıyla âhenk için kural dışına çıkmaya razı olabilmıştır. Dolayısıyla hata yapmamak kişiyi şair yapmayacağı gibi, bazı basit hatalara düşmek de şairin sanatına halel getirmez.⁶⁵

Eserde şekil kusurlarından kaçınmanın da bir meziyet olduğu ifade edilir ve kelimelerdeki şekille ilgili hatalar örneklerle şöyle açıklanır:

a. Bazı kelimeleri meşhur ediplerin görüş ve düşüncesi olmadan artırmak (tezyîd) veya azaltmak (tenkîs):

Gülşen-i kâyunu bir dâhı görem gibi gelir
Vaslunun güllerini yine derem gibi gelir (Kemâl Paşazâde)

Ey olup mîrâc bürhân-ı ulüv-i şân sana
Yire inmiş gökden istikbâl idüp Kur’ân sana (Fuzûlî)

Beyitlerde Kemal Paşazâde “dahı / دخی” yerine “dâhı / داخی”, “gibi / کبی” yerine “g’bi / کبیی”, Fuzûlî ise “yer / یر” yerine “yîr / ییر”i kullanmıştır. Böylelikle kelimelere harf ilavesi yapmışlardır. (tezyîd)

Kılıcun üstün ola niteki tîg-i hûrşîd
Sâye-i saltanatunda ola âsûde cihân (Bâkî)

Temîz-i nîk ü bed ayn-ı zarardır hurde-binâna
Bu dikkat cismini sûrâh sûrâh itdi gırbâlün (Sâmî)

Yukarıdaki beyitlerde Bâkî, “nitekim” yerine “niteki”, Sâmî ise “temyîz” yerine “temîz” kullanmak suretiyle kelimeleri noksanlaştırmışlardır. (tenkîs)

b. Seci ve kâfiye dolayısıyla harekeliyi sâkin (teskîn), sâkini harekeli (tahrîk), şeddeliyi şeddesiz (tahfif), şeddesizi şeddeli (teşdîd) yapmak:

Enâmil-i keremin hall ider ümîdim odur
Olursa rişte-i kârımda sad kere ma’kûd (Sâbit)

Yukarıdaki beyitte “kere” kelimesi şeddeli (kerre) yazılacakken vezin zarûretinden muhaffef olarak kullanılmıştır.⁶⁶

Eserde dilbilgisi kurallarıyla ilgili olarak yapılan diğerk açıklamaların ve verilen örneklerin, vezin zarûreti ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

27. Tâhir Olgun (öl. 1951), *Edebiyât Lügati* (bs. 1936)

65 Age., s. 180-181.

66 Age., s. 181-182.

Tâhir Olgun, eserinde kıyâsa muhâlefetin diğer adının galat-ı tahakkümü olduğunu söyler ve “lisani doğru söyleyip yazarların usulüne uymamak” şeklinde tanımlar. Müellife göre kıyâsa muhâlefetin üç sebebi vardır:

a. Nazımda vezne uydurmak için bir kelimenin telaffuzunu değiştirmek, mesela harfini atmak yahut hecesini uzatmak ve kısaltmak yahut şeddeli bir heceyi şeddesiz, şeddesiz bir heceyi şeddeli okumak.

b. Pek çok manası olan bir kelimeyi meşhur olmayan bir manada kullanmak.

c. Sarf ve nahve ait kural hatası yapmak.

Müellif, daha sonra konuyla ilgili şu örnekleri sıralar:

Duvaklı bir gelin süsü verirdi karşı sâhile

Gubâr-ı nûra benzeyen hafif ü sâf bir nikâb (Tevfik Fikret)

beyyitte “karşı sâhil” tabirinde kıyâsa muhâlefet olduğunu söyleyen müellif, ifadenin doğrusunun “karşiki sâhil” olduğunu söyler. Dolayısıyla kelimedeki hece atılmıştır.

Zen merde civân pîre kemân tîrine muhtâc

Eczâ-yı cihân cümle biri bîrine muhtâc (Nâbi)

beyyitte “bîr” kelimesinin hecesi uzatıldığı için kıyâsa muhâlefet yapılmıştır.

Târihdir âlemde nice ilmin esâsı

Târihdir i'lâ eden azmâyiş-i nâsı (Ali Ekrem)

beyyinde azmâyiş kelimesinin meddi (âzmâyiş) kısaltılmıştır.

Her şahsı harîm-i Haka mahrem mi sanırsın (Ziyâ Paşa)

mısraında “Haka” kelimesinin şeddeli (Hakka) yazılması gerekirken şeddesiz yazılarak kıyâsa muhâlefet yapılmıştır.

Sad-hezâr terbiyye etsen bî-edeb olmaz edîb

mısraındaki “terbiyye” lafzının da şeddesiz (terbiye) olması gerekirken şeddeli kullanılmıştır.

Hâmî'nin:

Giyip esvâb-ı kemâli takım âdâbların (Hâmî-i Âmidî)

mısraındaki “âdâblar” kelimesine -“edeb” kelimesinin çoğulu olduğu için- tekrar çoğul ekinin getirilmesi kıyâsa muhâlefete sebep olmaktadır.⁶⁷

28. M. Kaya Bilgegil (ö. 1987), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (1. bs. 1980)

67 Tâhir Olgun, *Edebiyat Lügati*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1936, s. 66-67.

Kaya Bilgegil, kıyâsa muhâlefetin kelimenin dil kurallarına ve kalem sahiplerinin kullanım tarzına aykırılıktan doğan fesâhat hatasına dendiğini söyler. Müellif, vezin sebebiyle kıyâsa muhâlefetle ilgili olarak Hacı İbrâhim Efendi'nin eserinden iktibasen örnek verir. A. H. Hâmid'in "şebâbet" kelimesinin geçtiği beyti aktaran müellif, kelimenin aslının "şebâb" olduğu için "-et" ekinin getirilmesinin gereksiz olduğunu söyler.⁶⁸ Bu örnek dışında vezin zorunluluğundan kaynaklanan kıyâsa muhâlefete dair bir örnek veya açıklama yoktur.

29. M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belâgat* (1. bs. 2000)

Yekta Saraç eserinde kıyâsa muhâlefetle ilgili şunları söyler:

"Kelimenin dil kurallarına uymaması durumudur. Çoğu klasik edebiyatımız için söz konusu olabilecek bu kusurların başlıcaları şunlardır:

"Şeddeli harfi şeddesiz okumak, kelimeden harf eksiltmek, kelimeye harf ilave etmek, kelimelerin hareketlerini değiştirmek, sâkin harfi hareketli veya hareketli harfi sâkin okumak, Türkçemizde kullanılan Arapça çokluk bildiren kelimelere Türkçe çokluk eki getirmek. Bu kusurların çoğunun vezin ve kafiyeye zorlaması ile şiirde yapıldığını görüyoruz."⁶⁹

Müellifin, eserde kıyâsa muhâlefetten dolayı kelimedeyne meydana gelen fesâhat kusurları ile ilgili şu örnekleri ve açıklamaları yer almaktadır:

Biri solmuş şükûfedir bâriz

Ya nedir diğeri verem bir kız (Recâizâde M. Ekrem)

İkinci mısradaki "verem bir kız" tabiri doğru ve yaygın bir kullanımı aksettirmemektedir. "Veremli" lafzı vezne uymadığı için "verem" kelimesine bitişen ek düşürülmüştür. Bundan dolayı kelimedeyne kıyâsa muhâlefet/kelimedeyne kuralsızlık kusuru vardır.

Çemende sun'-ı Hakı gerçi her varak söyler

Senin belîğdir ammâ beyânın ey bülbül (Münif Paşa)

Beyitte "Hakkı" şeklinde şeddeli olan kelime vezin gereği şeddesiz okunmaktadır. Bu, kıyâsa muhâlefet kusurudur.

Deme koyun gibi mazlûmdur mürâyîye

Başın salarsa da mânend-i büz-i ahfeş (Nâbî)

Bir belâgat kitabında "sallarsa" yerine "salarsa" denilerek kelimedeyne harf eksiltmesine gidilmiştir. Bu bir kıyâsa muhâlefet kusurudur, denilmekle birlikte "sal-" fiili, belli bir dönemde "sallamak" anlamı taşıdığından bu durumu belki sadece bir kelimeyi terk edilmiş anlamıyla kullanmaktan dolayı garâbet ile niteleyebiliriz.

Ta'bir edemem tînet-i pâkinde lütfu

Gör hâsiyet-i lütfu ne mikdâr eser eyler (Nef'î)

68 M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 36-37.

69 M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*, Gökkuşbu, İstanbul 2012, s. 40.

“Hâsiyet” şeklindeki kelime, vezin gereği şeddesiz olarak beyitte yer almıştır. Bu, kıyâsa muhâlefet kusurudur.

*Cismün k'ihâta kıldı onu Emri sarılık
Ol râ-durur ki ortaya almıştır onu zerd* (Emri)

Beyitte bulunan “k'ihâta” ses düşmesiyle ortaya çıkan bir yapıdır. Buradaki durum “n'olur, n'eyse” gibi örneklerde görülen ses düşmesindeki tabii durumu göstermemektedir. Dolayısıyla kıyâsa muhâlefet kusuru vardır.

*Bir gün görünür gözüme aybum urulur yüzüme
Endişeden del'ölmuşam n'idem ben ne kılam diyü* (Yunus Emre)

İkinci mısradaki “deli” kelimesi, vezin gereği son harfi düşürülerek kendisinden sonra vokalle başlayan kelimeye bitiştirilmiştir. Yani yapısı tahrifata uğramıştır. Bundan dolayı burada kıyâsa muhâlefet kusuru vardır. Aynı nitelikte bir değişime konu olan günlük dildeki “n'öldü” ve benzeri yaygınlık kazanan ifadeler yukarıdaki örnekle aynı şekilde değerlendirilmemelidir.⁷⁰

Sonuç

1. Çalışmamızın başında da söylediğimiz gibi, fesâhatin şartlarından biri sayılan kıyâsa muhâlefet ile ilgili tanımlar, Osmanlı belâgat sahasındaki eserlerin, *Miftâhu'l-Ulûm* ve *Telhisü'l-Miftâh*'ın tercümesi ve şerhi olmaları hasebiyle, Arap sarf ve nahvine göre yapılmış, verilen örnekler de yine bu eserlerden aynen aktarılmıştır. Dolayısıyla geleneksel belâgat anlayışıyla yazılmış eserlerde Türkçenin aruza tatbikinde karşılaşılan güçlükler ve uygulamalara yönelik herhangi bir teklif veya yaklaşımın bulunmadığını görüyoruz. İlk defa A. Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* (bs. 1880/81) adlı eserinde “kavâid-i Osmâniyye” ifadesine rastlanmakla birlikte, bu ifadenin Osmanlıca'yı esas alan bir yaklaşım olmadığı verilen örneklerden anlaşılacaktır. Bu bakımdan Osmanlıca'nın merkeze tam olarak konulduğu ilk eserin, Abdurrahmân Fehmi'nin *Tedrisât-ı Edebiyye*'si (bs. 1884/85) olduğu söylenebilir. Müellif, bu eserde fesâhat açısından Arapçanın değil, Osmanlıca'nın mikyas olması gerektiğini ifade eder. Abdurrahmân Fehmi'nin bu görüşleri, yaşadığı döneme göre son derece önemlidir. Zira Osmanlı şiiri, İran şiirine karşı üstünlüğünü ilan etmesinin üzerinden yüzlerce yıl geçmiş olmasına rağmen, henüz müstakil bir belâgat/fesâhat anlayışına ve eserine sahip değildir. Nitekim geleneksel belâgatçilerden El-Hâc İbrâhim, A. Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* adlı eserine şerh mâhiyetinde yazmış olduğu *Şerh-i Belâgat* (bs. 1883/84) isimli çalışmasında, Ebu'n-Necm'in Arap dilinin ileri gelenlerinden olduğu için yapısını değiştirmek suretiyle kelimeyi istediği gibi kullanma hakkına da sahip olduğunu, ancak Abdülhak Hâmid'in şahsında bizim böyle bir hakkımızın bulunmadığını dile getirmektedir. Hacı İbrâhim'in görüşleri, aslında Türk dilinin aruz karşısında yüzyıllar boyu yaşadığı zorlukların kaynağının tespitine dair önemli ipucu vermektedir.

70 Age., s. 44-47.

2. A. Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye* adlı eserinde, kıyâsa muhâlefet tanımına, dilbilgisi kurallarına uygunluk şartının yanı sıra “ehl-i lisanın isti'mâlî” ifadesini ekler. Ancak tanımda geçen “ehl-i lisan” ile kastedilenin Osmanlı edipleri olmadığını verilen örneklerden anlıyoruz. *Ta'lim-i Edebiyât* müellifi R. Mahmûd Ekrem, bu tanımdaki “ehl-i lisan” yerine “cumhur-ı üdeba” ifadesini kullanır ve o da ediplerin kullanımını fesâhatin bir mikyası olarak görür. Ekrem'in verdiği örnekler Osmanlı şiirinden alındığı için, “cumhur-ı üdeba” ile Osmanlı ediplerini, dolayısıyla Osmanlıca'yı ve Osmanlı belâgatini muhatap aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca müellif, “Müşkülpesentlik” bahsinde, meşhur ediplerin eserlerindeki kusurlardan pek çoğunun, sanatkârlıklarının tabii bir neticesi olduğunu ifade ederek bu durumun onlar için bir noksan olmadığını söyler; müsâmaha ile yaklaşmak suretiyle onları vezin ve kafiye gibi şiirin şekille ilgili katı kurallarının kısıkcısından kurtarır. Nitekim Ekrem'in, eskilerin “irtikâb” olarak değerlendirdiği kıyâsa muhâlefet ifadesi yerine “galat-ı tahakkümü / zorlayıcı yanlış” kavramını kullanmasındaki maksat da bu olsa gerektir.

3. *Ta'lim-i Edebiyât*'ta ve onun örneğiğinde kaleme alınmış belâgat kitaplarında bir kelimenin edipler arasında yaygınlık kazanması, fasîh sayılabilmesi için önemli bir ölçü kabul edilmiştir. Halk dilinde yaygınlık kazanması (zebanzed) da böyledir. Dolayısıyla kıyâsa muhâlefetin bulunduğu söylenen kelimelerin zamanla fesâhat kurallarına uygun görülmesi, onlara müsâmaha ile bakılması söz konusu olabilmektedir. Farsça+Arapça germ+iyyet; Türkçe+Arapça var+iyyet kelimeleri artık fasîh olarak görülen kelimelerdendir. Ancak müelliflerin “dûlâb” yerine “dolâb”, “temyiz” yerine “temîz”, “bâdâm” yerine “bâdem”, “âteş” yerine “ateş”, “düşmen” yerine “düşmân” ve “ya'nî” yerine “ya'nî” kullanımlarını kıyâsa muhâlefet olarak görmeleri, -az önce aktardığımız ve kanaatimizce de doğru olan- kelimenin konuşma dilinde yaygınlaşması veya Türkçe şive ile söylenmesi yönündeki kendi düşünceleri ile tenakuz oluşturmaktadır.

4. Şiirin vezin bakımından incelendiği akademik çalışmalarda zihâf, imâle, kasr, teşdid, tahfif, ünlü düşmesi gibi hususlardan bahsedilmekle yetinilmektedir. Kaldı ki tahfif ve kasr, pek çok akademik çalışmada -belki de Latin harflerine göre düşünüldüğü için- birbirine karıştırılmış veya birbirinin yerine kullanılır olmuştur. Bu yüzden “dünyâ / دنیا” kelimesinin şiirlerde “dünye-dünya / دنیه” şeklinde geçmesi, bazı çalışmalarda tahfif, bazılarında ise kasr olarak değerlendirilebilmektedir. Yine mesela Nedîm'in hezec bahriyle yazmış olduğu meşhur kasidesinde geçen,

Bu şehri Sitanbûl ki bî-misl ü bahâdır

mısrandaki “Sitanbûl” kelimesindeki aruzla ilgili hususları kasr/tahfif terimiyle açıklamak, hem eksik hem yanlıştır. Zira kelimenin bu şekilde kullanılmasında -herhangi bir şeddeli harf şeddesiz veya bir ünlü harf daha kısa okunmadığı için- tahfif veya kasr bulunmamaktadır. Bu bakımdan vezinle ilgili çalışmalarda R. Mahmûd Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyât* adlı eserindeki “galat-ı tahakkümü” bahsinde geçen terimlerden (tezyîd, tenkîs, tebdîl, tahrîk, teskîn, tahfif,

teşdîd, med, kasr) faydalanılmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.⁷¹ Bu terimlerden hareketle bazı kelimelerdeki vezinden kaynaklanan değişiklikleri şöyle isimlendirebiliriz:⁷²

Tablo 1. *Aruz Vezni Sebebiyle Kelimelerin Yapısında Meydana Gelen Değişikliklerin İsimlendirilmesine Dair Örnekler*

Aslı İmlâ		Şiirdeki İmlâ		Kelimedeki Değişiklik Türü
mâh	ماه	meh	مه	tenkîs
düşmen	دشمن	düşmân	دشمان	tezyîd
İstanbul	استانبول	Sıtanbûl	ستانبول	tenkîs, tahrik, med/istihlâf
efsâne	افسانه	fesâne	فسانه	tenkîs, tahrik
Hakk	حق	Hak	حق	tahfif
Edirne	اڊزنه	Edrene	اڊزنه	teskîn, tahrik
şükr	شكر	şükür	شكر	tahrik
ya'nî	يعنى	ya'ni	يعنى	kasr (zihâf)
eger	اگر	ger	گر	tenkîs
gâh	گاه	geh	گه	tenkîs
âşkâr	آشكار	âşikâr	آشكار	medden kaynaklanan tahrik
peri	پرى	perri	پرى	teşdîd
dünyâ	دنيا	dünye	دنيه	tebdil

Ve nihayet kelimelerin yapısında aruz mecburiyetiyle ortaya çıkan ve adına kıyâsa muhâlefet / galat-ı tahakkümü adı verilen tasarrufların -bir vezin kusuru olarak kabul edilmeden önce- *yazı dili ve konuşma dili açısından araştırılması ve bir kurala isnadının olup olmadığının tespiti*, bizleri şiirin vezin bakımından değerlendirilmesi hususunda daha sağlıklı neticelere ulaştıracaktır.

71 Manzûmelerde aruzla dair farklı uygulamalarla karşılaşılabilir, tasnife ilaveler yapılması muhtemeldir.

72 Aruzla ilgili tabloda örnekleri yer alan tasarrufların, -bilhassa zihafın- bütün kelimelerde kusur olarak değerlendirilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu açıdan bakıldığında aruz vezni sebebiyle kelimelerin yapısının değiştirilmesinin aruz tasarrufu olarak mı yoksa dil sapması olarak mı değerlendirilmesi gerektiği gibi bir hususla karşılaşmamız da mukadderdir. Bu konuları farklı bir yazıda ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

KAYNAKÇA

- A. Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, haz. Turgut Karabey - Mehmet Atalay, Akçağ, Ankara 2000.
- Abdurrahmân Fehmî, *Tedrisât-ı Edebiyye*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1302.
- Abdurrahmân Süreyya, *Mizânü'l-Belâga*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1303.
- Abdurrahmân Süreyya, *Sefîne-i Belâgat*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1305.
- Abdünnafi İffet, *Mine'n-Nef'î'l-Muavvel Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, C I, Bosna 1289.
- Ahmed Hamdî Şirvânî, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1293.
- Ahmed Reşid, *Nazariyât-ı Edebiyye*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1328.
- Akdağ, Ahmet, "Abdülganî Gürânî ve Tercüme-i Dibâce-i Telhîs-i Miftâh Adlı Eseri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15/1, (2015), s. 321-342.
- Aksoyak, İsmâil Hakkı, "Osmanlı Şairlerinin 'Aruz Tasarrufları' ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/6, (2008), s. 59-74.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Çetin, Nihad M., "Aruz", *DİA*, C 3, (1991), s. 424-437.
- Çuhadar, Mustafa, "Fesâhat", *DİA*, C 12, (1995), s. 423-424.
- Dağlar, Abdülkadir, "Hacı İbrâhim Efendi'nin 'Şerh-i Belâgat'ı" (Metin)", *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 2/4, (2007), s. 231-370.
- El-Hâc İbrâhim, *Hadikatü'l-Beyân*, 1. Cüz, Mihrân Matbaası, İstanbul 1298.
- Enderunlu Fâzıl, *Divan*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Demirbaş No: NEKTY 02819.
- Güngör, Şeyma, *Fuzûlî'nin Hadikatü's-Suadâsı (Tanıtılması, Değerlendirilmesi ve Metnin Edisyon Kritiği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1985.
- İ. Rusûhi Ankaravî, *Miftâhu'l-Belâga Misbâhu'l-Fesâha*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1284.
- İpekten, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh, İstanbul 2008.
- İsmâil Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*, Cüz-i Evvel, A. Asadoryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, İstanbul 1318.
- Kılıç, Atabey, *Üskübî'nin Şerh-i Telhîsi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir 1991.
- Köprülü, Fuat, "Aruz", *İslâm Ansiklopedisi*, C 1, (1978), s. 643-653.
- Mehmed Abdurrahmân, *Belâgat-ı Osmâniyye*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1309.
- Mehmed Celâl, *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*, Matbaa-i Safâ ve Enver, İstanbul 1896.
- Mehmed İzzet, *Def'ü'l-Mesâlib fî Edebiş-Şâir ve'l-Kâtib*, Dersaadet Ticâret Odası Gazetesi Matbaası, İstanbul 1325.
- Mehmed Rif'at, *Mecâmiu'l-Edeb, Birinci Kitap, Usûl-i Fesâhat*, Kitabçı Kasbar, İstanbul 1307.
- Olgun, Tâhir, *Edebiyât Lügatı*, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1936.
- R. Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*, Mihrân Matbaası, İstanbul 1299.
- Ruscuklu Mehmed Hayri, *Belâgat*, Vilâyet Matbaası, İzmir 1308.
- Said Paşa, *Mizânü'l-Edeb*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1305.
- Saraç, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*, Gökkuşbu, İstanbul 2012.
- Shareef, Mohammed Ali, *el-Hâtib el-Kazvîni'nin Telhîsu'l-Miftâh Eseri İşığında Klasik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnifi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2015.
- Süleymân Fehmî, *Edebiyât*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1325.

- Süleymân Hüsnü Paşa, *Mebâni'l-İnşâ*, C 1, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul 1289.
- Şahâbeddîn Süleymân - Köprülüzâde Mehmed Fuâd, *Ma'lûmât-ı Edebiyye*, C 1, Kanâat Matbaası, İstanbul 1330.
- Şensoy, Sedat, "Hâtib el-Kazvîni'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S 17, (2007), s. 25-47.
- Temizel, Ali, *Ahmedî'nin Farsça Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2002.
- Toprak, M. Faruk, "Zarûrât-ı Şi'riyye", *DİA*, C 44, (2013), s. 138-140.
- Tüccar, Zülfikar, "Kıyâs", *DİA*, C 25, (2002), s. 539-540.
- Yetiş, Kazım, "Belâgat", *DİA*, C 5, (1992), s. 384-387.
- Yetiş, Kazım, *Ta'lim-i Edebiyât'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, AKM, Ankara 1996.

